

niki zakłócające i blokujące proces badawczy, bądź też przynajmniej zapewnić sobie nad nimi maksimum kontroli. Proponowane podejście pozwala bowiem lepiej sformułować program badań empirycznych i prób mogących dostarczyć wiedzy o zachowaniach ludzkich w sytuacjach badawczych, która z kolei pozwoli na konstruowanie bardziej adekwatnych i pewnych technik i procedur w badaniach. Zawarte w tym tomie studia są pierwszą skromną próbą zapoczątkowującą realizację takiego programu badawczego.

Część I:

Z ZAGADNIEŃ DELIMITACJI

Adam Lisowski

Z BADAŃ NAD PRAWIDŁOWOŚCIAMI W ZACHOWANIU ANKIETERÓW SPOŁECZNYCH

Instytucje o szerokim zasięgu i ciągłym procesie społecznego oddziaływania posługują się w swojej działalności metodą badań ankietowych na próbie reprezentatywnej. Prowadzenie tego rodzaju badań wymaga od nich stworzenia rozbudowanego, operatywnego aparatu ankietorów. Do instytucji wymagających dla realizacji polityki programowej badań ankietowych zaliczyć można radiofonie. W krajach takich, jak Anglia czy Stany Zjednoczone A.P., radiofonie posługują się siecią płatnych, kwalifikowanych ankietorów.

W specyficznych warunkach polskich konieczność badań opinii słuchaczy radiowych wystąpiła, nim stało się możliwe stworzenie tego rodzaju aparatu ankietorskiego. Z jednej strony brak było dostatecznej liczby ludzi odpowiednio kwalifikowanych, z drugiej zaś możliwości finansowe nie pozwoliły na stworzenie płatnej sieci ankietorskiej.

Wobec tego oparto się na inicjatywie społecznej. Drogą apeli radiowych zmobilizowano ludzi wyrażających zainteresowanie tego rodzaju współpracą. W 1956 roku powołano przy „Polskim Radio” dwie sieci ankietorów społecznych. Jedna z nich powołana została przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej, druga, której dotyczy niniejsze opracowanie — przez Biuro Studiów i Oceny Programu (potem: Redakcja Studiów i Oceny Programu)¹. Sieć ankietorów społecznych Redakcji Studiów i Oceny

¹ W pierwszym półroczu 1965 r. obie instytucje połączono w Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych, zachowując jednak odrębne sieci ankietorów społecznych.

Programu służyła do realizacji badań nad percepcją programu radiowego. W toku współpracy sieć ta ulegała liczebnemu wzrostowi; ankierów rezygnujących ze współpracy zastępowali nowi, mobilizowani dalszymi, ogłaszanymi w miarę zapotrzebowania, apelami. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na istotną różnicę motywacji współpracy między ankierami płatnymi a ankierami społecznymi. Apele Redakcji mówiły głównie o aktualnie odczuwanej potrzebie współpracowników, odwoływały się do wagi współpracy społecznej dla „Polskiego Radia”, udzielając w zamian prestiżu społecznego tej instytucji w postaci miana współpracownika. Tak więc współpraca ankierów społecznych z Redakcją opierała się na motywacji subiektywnej. Drugim elementem takiej motywacji mogły być osobiste zainteresowania zgłaszających akces współpracy, zainteresowania tematyką badawczą.

Możliwości realizacyjne sieci ankierów społecznych pozostawały w tyle za potrzebami badawczymi. Konieczność posiadania podstawowych informacji o opiniach radiosłuchaczy spowodowała, że nie było możliwe w praktyce prowadzenie planowego szkolenia ankierów. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym tego rodzaju działalność była ciągła fluktuacja kadry społecznych współpracowników. Także początkowo badane problemy nie wymagały dużej precyzji badawczej. Przy konstruowaniu techniką kwotową próby reprezentatywnej słuchaczy uwzględniano przynależność społeczno-zawodową, wiek i płeć badanych; takie natomiast czynniki, jak kategoria miejscowości, w której zamieszkuje respondent, i położenie tej miejscowości w określonym rejonie administracyjnym kraju, wynikały wtórnie z miejsca zamieszkania ankierów.

Kandydaci na społecznych współpracowników byli informowani, że współpraca polega na kilkakrotnym w ciągu roku rozprawdzaniu ankiet wśród słuchaczy, i proszeni o wypełnienie kwestionariusza, którego zwrot oznaczał zgodę na podjęcie współpracy. Odsyłany kwestionariusz, poza personaliami, zawierał informacje o predylekcjach do przeprowadzania wywiadów w określonych środowiskach społeczno-zawodowych słu-

chaczy oraz o możliwościach korzystania z programu radiowego przez kandydata. W ten sposób zaangażowany współpracownik otrzymywał kwestionariusze ankietowe podczas najbliższej akcji badawczej. Do kwestionariuszy dołączona była każdorazowo instrukcja określająca cechy respondentów wynikające z rozdziału próby reprezentatywnej. W instrukcjach znajdowały się także wskazówki metodyczne co do kryteriów doboru respondentów.

Pierwszą tego rodzaju wskazówkę spotykamy w instrukcji z lutego 1959 roku: „Osoby zapytywane nie powinny: a) należeć do rodziny ankiera; b) należeć do jednej rodziny; c) mieć tego samego zawodu; d) mieszkać w tym samym domu; e) pracować w tym samym zakładzie; f) mieć jednakowego wykształcenia”. We wszystkich późniejszych instrukcjach wskazówki tego rodzaju wyglądały następująco: „Kwestionariusze [...] prosimy: 1) rozdać do wypełnienia osobom, które dają pełną gwarancję właściwego ich wypełnienia, albo 2) wypełnić osobiście, zwracając się do rozmaitych znajomych i nieznanym osób”. Podkreślano także w instrukcjach wagę doboru osób według cech wynikających z rozdziału próby, konieczność dokładnego wypełniania ankiet oraz fakt, że ankietę powinna zawierać opinie pochodzące od jednej tylko osoby. Porównując obydwie instrukcje, widzimy, że nie są one jednakowe. Podczas gdy w pierwszej wersji nakazuje się zwracanie o wywiady tylko do osób spoza własnego kręgu społecznych kontaktów, w drugiej dopuszcza się zwracanie i do osób znajomych.

Wzbogacenie tematyki badawczej i świadomość usterek w pracy ankierów skłoniły do dalszych kroków w kierunku ich szkolenia. W kwietniu 1963 roku odbyło się spotkanie współpracowników zamieszkałych na terenie Warszawy, na którym zebrani wysłuchali m. in. wykładów na temat podstawowej problematyki metodycznej badań ankietowych. Odpowiednie uwagi ankierów posłużyły jako materiał do konstrukcji kwestionariusza, skierowanego następnie do całej populacji współpracowników społecznych, którego opracowanie miało stanowić podstawę do ustalenia dalszych kierunków szkolenia.

Ankieta dla społecznych ankierów Redakcji Studiów i Oce-

ny Programu poza ustaleniem aktualnych cech obiektywnych współpracowników miała na celu określenie, w jakim stopniu badania ankietowe, przeprowadzane w oparciu o sieć ankierów społecznych, są obciążone błędem tendencyjności próby, oraz ustalenie charakteru i przyczyn tego błędu. Ankieta została skierowana do współpracowników w czerwcu 1963 r. wraz z 31 kwestionariuszem Redakcji, którego problematyka obejmowała percepcję audycji literackich „Polskiego Radia”. W okresie przeprowadzania badań liczebność populacji ankierów wynosiła 1120 osób. Odpowiedzi na ankietę udzieliły 794 osoby spośród 817, które wzięły udział w akcji badania percepcji audycji literackich. Tak więc materiał uzyskany w badaniach pochodził od 70,9% ogółu społecznych współpracowników, a od 97,2% przeprowadzających 31 badanie Redakcji. Jak wykazało porównanie oceny wcześniejszej współpracy tych ankierów, którzy odpowiedzieli na ankietę, z tymi, którzy na nią nie odpowiedzieli, zbadanych 794 ankierów stanowiło tę część sieci ankierskiej, w oparciu o którą przeprowadzane były poprzednie badania Redakcji. Tak więc uzyskany materiał był reprezentatywny dla badanej problematyki.

*

Ponad $\frac{2}{3}$ zbadanej populacji legitymowało się wykształceniem średnim lub wyższym od średniego:

Wykształcenie	posiadało ankierów	
	N	%
niepełne podstawowe	15	1,9
podstawowe	105	13,2
niepełne średnie lub zawodowe	131	16,5
średnie	334	42,1
niepełne wyższe lub półwyższe	97	12,2
wyższe	97	12,2
brak danych	15	1,9
Razem	794	100,0

Pod względem przynależności społeczno-zawodowej grupę dominującą stanowili wśród ankierów pracownicy umysłowi (468 osób — 90,0%); w dalszej zaś kolejności pod względem ilości przedstawicieli: osoby biernie zawodowo, pracownicy fizyczni i najmniej liczna grupa rolników.

Struktura populacji ankierów w wyżej wymienionych aspektach kształtowała się samorzutnie i nie jest różnicowana przez czasokres współpracy, charakteryzuje więc predyspozycje osób o określonym poziomie wykształcenia i przynależności społeczno-zawodowej do tego rodzaju społecznej współpracy.

Omawiana grupa 794 ankierów różniła się pod względem struktury tak od populacji ludności Polski, jak i od populacji radiosłuchaczy. Główne — ze względu na badane zagadnienia — były tu: dominacja pracowników umysłowych i osób biernych zawodowo oraz zdecydowana przewaga odsetka osób z wykształceniem średnim i wyższym od średniego. Także liczba współpracowników zamieszkałych na wsi, stanowiących nieco ponad $\frac{1}{4}$ ogółu populacji, różniła się *in minus* od odsetka zamieszkałych na wsi radiosłuchaczy, co powodowało obciążenie ankierów wiejskich większą ilością wywiadów w toku jednej akcji badawczej, a co z kolei niekorzystnie wpływało na możliwość poprawnego doboru respondentów na tym terenie.

Społeczna współpraca z „Polskim Radiem” nie stanowiła dla większości badanych jedynego przejawu ich społecznej działalności; jedynie 26,2% ankierów ograniczało się do tej tylko współpracy. Z pozostałych każdy należał przeciętnie do dwóch organizacji; zdarzali się także należący do sześciu organizacji społecznych. Najwyższy odsetek ankierów to działający w stowarzyszeniach społecznych o zasięgu ogólnokrajowym; nieco niższy — w stowarzyszeniach związanych z miejscem zamieszkania. Trzecia co do liczebności była grupa ankierów należących do organizacji politycznych, w większości jako aktywiści. Kolejność tych organizacji, ze względu na ilość należących do nich ankierów, przedstawiała się następująco: 1) PZPR (8,2%); 2) ZMS (5,0%); 3) ZSL i SD (1,8%); 4) ZMW (1,6%). Istniała

także grupa 27 (3,4%) ankierów współpracujących jednocześnie z Ośrodkiem Badania Opinii Publicznej.

Najbardziej aktywni społecznie byli ankierzy pracownicy umysłowi, a najmniej — bierni zawodowo. Zainteresowanie pracą społeczną miało dla omawianej populacji tendencję wzrostu wraz z wykształceniem. Duża aktywność społeczna badanych sprzyjała nawiązywaniu kontaktów osobistych z ludźmi, także z radiosłuchaczami, co mogło wpływać negatywnie na poprawność kryteriów społecznych i indywidualnych doboru respondentów w trakcie badań przeprowadzanych przez ankierów w ramach współpracy.

Badani ankierzy byli aktywni pod względem zainteresowań indywidualnych. Największą popularnością wśród ankierów cieszyło się kolekcjonowanie i czytanie książek. Wielu uprawiało turystykę (10,9%); z dużym zainteresowaniem spotykały się teatr i film. Słuchanie radia i oglądanie telewizji były ulubionymi rozrywkami 16,8% badanych — stąd wielu sympatyków muzyki poważnej i lekkiej. Ankierzy uprawiali amatorsko malarstwo, fotografię, występy w zespołach artystycznych. Licznych zwolenników miały różnego rodzaju techniczne zajęcia amatorskie — radiotechnika, krótkofalarstwo, majsterkowanie, motoryzacja itp. Byli ankierzy (45 osób — 5,7% badanych), którzy jako swoje *hobby* podawali współpracę z Redakcją i inną działalność społeczną. Pełna lista zainteresowań zbliżonych ze względu na treść obejmowała 45 pozycji i świadczyła o dużej aktywności umysłowej badanych.

Dotyczące współpracy dezyderaty ankierów szły przede wszystkim w kierunku postulowania organizacji spotkań i zjazdów dla wymiany doświadczeń między współpracownikami i podnoszenia kwalifikacji badawczych (postulat ten stawiało 116 — 14,6% ankierów). Drugi z kolei pod względem częstotliwości występowania (10,3%) był dezyderat uproszczenia ankiet; ankiet wysyłane przez Redakcję określano jako za trudne i powodujące zbyt wiele przypadków odmowy udzielenia wywiadu. Ankierzy wskazywali na dysproporcję pomiędzy szczegółowością tematyki badawczej a wiadomościami radiosłuchaczy.

Za istotny wskaźnik aktywności badawczej ankierów i jej społecznego ukierunkowania przyjęto ilość wywiadów deklarowanych przez nich jako możliwych do przeprowadzenia w ciągu jednej akcji badawczej z uwzględnieniem podziału na grupy społeczno-zawodowe radiosłuchaczy². Występował wpływ cech demograficznych ankierów na ogólną ilość deklarowanych przez nich wywiadów. Po odrzuceniu 17 wypowiedzi deklarujących nierealną liczbę ponad 20 wywiadów w ciągu jednej dwutygodniowej akcji badawczej — średnie wynosiły: dla mężczyzn 6,0; dla kobiet 5,5. Średnia ilość deklarowanych wywiadów malała z wiekiem ankierów: dla grupy w wieku 18—24 lat wynosiła 6,2, spadając do 5,3 dla ankierów w wieku 50 i więcej lat. Ankierzy współpracujący z Redakcją krócej mieli tendencję do deklarowania większej ilości wywiadów. W omawianym aspekcie najaktywniejszą grupę ankierów stanowili pracownicy fizyczni, deklarujący średnio 6,1 wywiadu jako jedyne środowisko ankierów powyżej średniej dla ogółu populacji (5,97).

Duże znaczenie dla właściwego działania sieci ankierskiej ma jej odpowiedni skład, szczególnie pod względem preferowania określonych grup społeczno-zawodowych respondentów. Dla ustalenia preferencji porównywano średnią liczbę wywiadów deklarowanych ogółem ze średnią liczbą wywiadów deklarowanych do przeprowadzenia w określonych grupach społeczno-zawodowych radiosłuchaczy. Najistotniejszym czynnikiem okazuje się przynależność społeczno-zawodowa ankierów. Istnieje wyraźna skłonność ankierów do przeprowadzania wywiadów ze słuchaczami swego środowiska. Najjaskrawiej występuje ta skłonność u ankierów rolników, którzy w badaniach wyraźnie preferują swoje środowisko (wskaźnik ok. 0,6³), stawiając na

² Ze względu na aktualne wówczas potrzeby realizacyjne sugerowano odpowiedź (por. pyt. 7 załączonej w aneksie ankiet).

³ Wskaźnik uzyskano, tworząc iloraz średniej deklarowanych wywiadów do przeprowadzenia w danym środowisku radiosłuchaczy przez średnią wywiadów deklarowanych ogółem.

drugim miejscu pracowników fizycznych (ok. 0,3), a na trzecim — umysłowych (ok. 0,1); dalej idą ankieterzy pracownicy fizyczni, którzy również preferują najwyżej swoje środowisko (ok. 0,5), stawiając na równi rolników i pracowników umysłowych (po ok. 0,25); ankieterzy pracownicy umysłowi, choć także preferują słuchaczy swojego środowiska (ok. 0,4), mają niewiele mniejszą skłonność do przeprowadzania wywiadów ze słuchaczami pracownikami fizycznymi (ok. 0,4), zdecydowanie zaś niższą (ok. 0,2) z rolnikami.

Założeniem przyjętym w toku współpracy było, że ankieterzy przeprowadzają wywiady w miejscowości zamieszkania lub w miejscowości tej samej kategorii w przypadku ankieterów zamieszkałych na wsi. W toku badań poddano weryfikacji tę praktykę. Porównanie ilości głosów chętnych do przeprowadzania wywiadów w jednej tylko kategorii miejscowości z ilością głosów wybierających tę kategorię ogółem uznano za wskaźnik preferencji danej kategorii miejscowości. Głównym czynnikiem określającym tę preferencję jest oczywiście miejsce zamieszkania ankietera; natomiast, choć we wszystkich kategoriach miejscowości najliczniejszą grupę społeczno-zawodową stanowili pracownicy umysłowi, preferencja w ramach grup społeczno-zawodowych była zróżnicowana. Badania na wsi preferowali najwyżej ankieterzy rolnicy; badania w miastach do 20 tys. mieszkańców — ankieterzy pracownicy umysłowi; w miastach 20—100 tys. mieszkańców — pracownicy fizyczni, a w miastach ponad stu tysięcy — ankieterzy bierni zawodowo na równi z pracownikami umysłowymi. Istniała ogólna tendencja do przeprowadzania wywiadów w większej ilości kategorii miejscowości wraz ze wzrostem liczby deklarowanych wywiadów. Im więcej mieszkańców miała miejscowość, w której ankieterzy deklarowali przeprowadzanie wywiadów, tym większa była skłonność do przeprowadzania ich tylko w tej miejscowości.

Jak wiadomo, w próbie udziałowej ankiet otrzymuje wytyczne co do ilości osób o pewnych z góry ustalonych cechach, z którymi ma przeprowadzić wywiad. W badaniach prowadzonych przy współudziale ankieterów społecznych tymi wiodącymi

cechami wytyczającymi z góry skład próby były: wiek (w przedziałach 15—17, 18—24, 25—39, 40—59 i 60), płeć, zawód (rolnik, robotnik, pracownik umysłowy). Jednakże w granicach zakreślonych tymi bądź co bądź nielicznymi i ogólnymi kryteriami ankiet miał w praktyce swobodę wyboru konkretnych osób do wywiadu.

Dlatego też decydujące znaczenie dla stopnia reprezentatywności prób udziałowych uzyskiwanych poprzez ankieterów społecznych mają samorzutnie wyrobione przez nich społeczne i indywidualne kryteria wyboru określonych respondentów. Przez kryteria społeczne rozumiemy tutaj takie cechy, jak przynależność respondentów do określonych kręgów społecznych czy ich występowanie w pewnych sytuacjach (w miejscach publicznych itp.; por. pytanie 10 w ankiecie); przez kryteria indywidualne natomiast — cechy osobnicze nie związane bezpośrednio ze środowiskiem społecznym (zainteresowanie ankietą, słuchanie radia, wyrobienie intelektualne; por. pytanie 11).

Praktyka badań wskazuje, że spontanicznie stosowane przez ankieterów własne kryteria wyboru konkretnych osób do wywiadów nie dadzą się łatwo wyeliminować i zastąpić kryteriami poprawnymi metodycznie, podawanymi w instrukcjach (oczywiście najlepszym kryterium jest przypadkowość kontaktu z daną osobą, a więc dobieranie respondentów w miejscach publicznych i branie pod uwagę tylko faktu, czy są oni radio-słuchaczami). Zresztą — jak widzieliśmy — sprawa ta nie była w sposób konsekwentny ustalona w rozsyłanych instrukcjach.

Wśród kryteriów społecznych doboru respondentów najwyższą liczbę zwolenników miało przeprowadzanie wywiadów ze znajomymi i przyjaciółmi (ogółem stosowane przez 63,2% badanych); następnie — ze współpracownikami w miejscu pracy (43,9% stosujących); dalej — z osobami dobieranymi na zasadzie kryterium prawidłowego, tj. z napotykanymi w miejscach publicznych czy indagowanymi w przypadkowo odwiedzanych mieszkaniach (41,3%); wreszcie — z sąsiadami (33,5%) i z osobami będącymi członkami rodziny ankietowanych (9,8%). Podawane przez ankietowanych kryteria doboru osób nie są stosowane rozłącznie;

w znacznej większości przypadków ankieteryzy wymieniali więcej niż jeden sposób doboru. Jako kryterium jedyne stosunkowo najczęściej podawane było kryterium poprawne („z ludźmi napotkanymi przypadkowo w miejscach publicznych”), lecz bezwzględna ilość takich ankieteryz wśród ich ogółu była niewielka (tylko 11,1%).

Stosowane kryteria społeczne doboru respondentów były najbardziej różnicowane przez przynależność społeczno-zawodową współpracowników. Najmniejszą tendencję do stosowania kryteriów niepoprawnych⁴ mieli ankieteryzy pracownicy fizyczni (82,6%), podobną — rolnicy i pracownicy umysłowi (odpowiednio 88,5% i 88,9%), a największą — ankieteryzy bierni zawodowo (91,2%). Ankieteryzy rolnicy częściej niż inni stosowali wśród niepoprawnych kryteriów dobór respondentów spośród sąsiadów. Nie zaobserwowano natomiast związku pomiędzy liczbą deklarowanych wywiadów a faktem stosowania niewłaściwych kryteriów.

Indywidualne cechy respondentów miały wpływ na to, że byli oni wybierani przez ankieteryz. Poprawne kryterium indywidualne (tj. uwzględniające tylko ten fakt, że słuchają oni radia) było stosowane jako jedyne przez 16,9% ankieteryz, ogółem zaś (tj. łącznie z kryteriami niepoprawnymi) — przez 77,8%. Świadczy to, że dominowali ankieteryzy stosujący oprócz kryterium poprawnego inne, niewłaściwe kryteria. Wśród niewłaściwych kryteriów indywidualnych doboru respondentów występowało kierowanie się tym, że indagowany orientuje się w sprawach obejmowanych tematyką ankiet (29,1%), że jest „zapalonym radiosłuchaczem” (17,3%), że jest wyrobiony intelektualnie (20,5%). Najwyższy odsetek stosujących niewłaściwe kryteria indywidualne występował wśród ankieteryz rolników, najniższy — wśród pracowników umysłowych. Ze wzrostem wykształcenia malał procent stosujących kryteria niewłaściwe.

⁴ Za kryteria niepoprawne uznano wszystkie, w których przypadkowość doboru respondentów nie była jedyną zasadą.

Jedynie 2,8% ankieteryz stosowało jednocześnie tylko właściwe kryteria indywidualne i społeczne doboru respondentów.

Przy założeniu, że kryteria społeczne doboru respondentów wpływały na cechy badanych przez ankieteryz ludzi, można przyjąć, że próby realizowane w badaniach były środowiskowo zbliżone do populacji ankieteryz, a zatem obciążone tendencyjnością.

Stosowane przez ankieteryz niewłaściwe kryteria indywidualne doboru respondentów niewątpliwie powodowały odkształcenie obrazu opinii radiosłuchaczy w tak uzyskanej próbie w stosunku do opinii ogółu radiosłuchaczy. Obraz opinii słuchaczy uzyskiwany w wyniku badań przy współpracy społecznych ankieteryz musiał więc wykazywać zawyżony w stosunku do całej populacji stopień zainteresowania radiem i korzystania z programu, jak i znajomości badanych zagadnień oraz poziomu intelektualnego.

*

Ze szkicowo zarysowanego wyżej obrazu populacji ankieteryz społecznych Redakcji Studiów i Oceny Programu P.R.i.T. wypływają dwie kategorie wniosków: pierwsza, węższa, dotyczy krytycznego stosunku do dotychczasowych opracowań opartych na tak przeprowadzanych badaniach ankietowych; druga, szersza, odnosi się do wykorzystania inicjatywy społecznej dla prowadzenia dalszych badań ankietowych.

Wyniki badań ankietowych prowadzonych przez Redakcję Studiów i Oceny Programu publikowane były w „Biuletynie Radiowym”. W okresie poprzedzającym badania ankieteryz przeprowadzono 30 badań ankietowych radiosłuchaczy w oparciu o sieć społecznych współpracowników. Szersze zainteresowanie mogą budzić tutaj badania nad percepcją audycji publicystyczno-informacyjnych (przeprowadzone w roku 1962, kwestionariusz nr 27), młodzieżowych (1962 r., kwestionariusz nr 29), rozrywkowo-estradowych (1963 r., kwestionariusz nr 30) i literackich Polskiego Radia, które były realizowane razem z ankietą do społecznych współpracowników (czerwiec 1963 r., kwestionariusz

Redakcji nr 31). Autorzy opracowań opartych na wynikach wyżej wymienionych badań zwracają zresztą uwagę na niezupełnie reprezentatywny charakter tych wyników. Na podstawie rezultatów ankiety dla współpracowników społecznych można twierdzić, że opracowania Redakcji dotyczyły słuchaczy stojących na wyższym poziomie kulturalnym, lepiej zorientowanych w kwestiach będących przedmiotem zainteresowania badań ankietowych i w programie radiowym, czyli że odnosiły się one do wyselekcjonowanej grupy radiosłuchaczy, toteż uzyskanego w ten sposób obrazu opinii nie można odnosić do całej populacji słuchaczy radia w Polsce.

Pomimo powyższych zastrzeżeń materiały publikowane przez Redakcję Studiów i Oceny Programu mają poważny walor poznawczy dla badań kultury masowej; są to badania pionierskie i jedyne w tym zakresie w Polsce. Przy korzystaniu z nich należy jednak mieć na uwadze zakres społecznej rzeczywistości, jaki opisują.

Stworzenie sprawnie działającej sieci ankietarskiej opartej na współpracy społecznej możliwe jest tylko w oparciu o odpowiednie szkolenie kandydatów. Instytucja posługująca się w swojej działalności tego rodzaju aparatem ankietarskim musi brać pod uwagę obiektywne cechy tego rodzaju populacji. Dlatego też warunkiem przyjmowania współpracowników powinny być nie tyle ich kwalifikacje ankietarskie, jak w przypadku organizowania sieci płatnej, ile cechy społeczno-demograficzne, takie jak miejsce zamieszkania, wykształcenie, przynależność społeczno-zawodowa. Miejsce zamieszkania przyjmowanych kandydatów powinno wynikać z wymagań próby reprezentatywnej. Należy dążyć do tego, aby społeczni współpracownicy posiadali jak najwyższe wykształcenie, gdyż to umożliwi nauczanie ich poprawnych reguł doboru respondentów i zasad „sztuki ankietarskiej”⁵.

⁵ Wyższy poziom wykształcenia ankietatorów ma i swoją złą stronę: wywierać oni mogą w kontakcie badawczym „sugestię kulturalną” wobec respondentów o niskim wykształceniu i przynależności do grupy pracowni-

Motywacją współpracy społecznej jest, jak już stwierdziliśmy, chęć udziału w prestiżu społecznym instytucji, z którą podejmuje się współpracę, a jednym z rezultatów tej motywacji jest chęć bezpośredniego kontaktu z instytucją. Dlatego też proces szkolenia ankietatorów społecznych nie może przebiegać li tylko na drodze zaopatrywania ich w odpowiednie podręczniki czy instrukcje pisemne⁶; musi polegać także na organizacji kursów, spotkań itp. działalności, spełniającej oprócz roli instruktorskiej funkcję integrującą tę populację w kategoriach zgodnych z motywacją współpracy.

Po reorganizacji Ośrodka Badania Opinii Publicznej przy P.R.i.T. i utworzeniu jednej placówki (Ośrodka Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych) sprawy te zostały postawione na pierwszym planie. W dążeniu do udoskonalenia technik badawczych, podniesienia reprezentatywności uzyskiwanych wyników — nowy Ośrodek zamierza położyć więcej nacisku na pierwotne i podstawowe elementy procesu badawczego: na ekipę ankietatorów, zasady doboru prób i konstrukcję kwestionariuszy badawczych.

ków fizycznych. Wydaje się jednak, że większe odkształcenie uzyskiwanych rezultatów badawczych jest powodowane związaniem z niskim wykształceniem ankietatorów stosowaniem przez nich niewłaściwych kryteriów doboru indywidualnego respondentów. Zagadnienia tego dotyczy praca E. Jesionowskiej pt. *Czynniki powodujące tendencyjność w próbie udziałowej uzyskanej poprzez ankietatorów społecznych*, zamieszczona w niniejszym zbiorze.

⁶ O nieskuteczności instrukcji podających pożądane zasady doboru respondentów świadczy fakt, że w badanej zbiorowości ankietatorów procent tych, którzy dobierali respondentów poprawnie, nie był wcale wyższy w grupie mających znacznie dłuższy staż współpracy (a więc tych, którzy otrzymali więcej takich instrukcji) niż w grupie stosunkowo świeżych ankietatorów.

Aneks

ANKIETA DLA SPOŁECZNEGO WSPÓŁPRACOWNIKA

Prosimy o osobiste wypełnienie niniejszej ankiety i odesłanie z kwestionariuszami nr 31. Uzyskanie tą drogą wypowiedzi Pana(i) posłużyć ma usprawnienia i zacieśnienia naszej współpracy.

- | | Numery
odpowiedzi |
|---|----------------------|
| 1. Imię i nazwisko | |
| 2. Numer K.O. | |
| 3. Zawód | |
| 4. Województwo | |
| 5. Wykształcenie | |
| 6. Z mieszkańcami jakiej (z niżej wymienionych typów) miejscowości chce i może Pan(i) przeprowadzać wywiady? (Prosimy otoczyć kółkiem numer właściwej odpowiedzi) | |
| — z mieszkańcami wsi | 1 |
| — z mieszkańcami osiedla lub miasta do 20 tys. mieszk. | 2 |
| — z mieszkańcami miasta od 20 do 100 tys. mieszkańców | 3 |
| — z mieszkańcami miasta ponad 100 tys. mieszkańców | 4 |
| 7. Ile wywiadów (najwięcej) chciałby(łaby) i może Pan(i) przeprowadzać w czasie jednej akcji? (Prosimy wpisać liczbę) | |
| Ogółem wywiadów | |
| Uwaga: ponieważ zależy nam na dotarciu do środowisk rolniczego i robotniczego, prosimy o uwzględnienie Pana(i) możliwości w tym zakresie, w tym: | |
| — w środowisku robotniczym wywiadów | |
| — w środowisku rolników wywiadów | |
| — w środowisku inteligenckim wywiadów | |
| 8. Ile dni potrzebuje Pan(i) na przeprowadzenie wyżej wymienionej liczby wywiadów w czasie jednej akcji? (Prosimy wpisać) dni | |
| 9. W jaki sposób wypełniane są najczęściej kwestionariusze ankietowe, które otrzymuje Pan(i) od Redakcji? (Prosimy otoczyć kółkiem numer właściwej odpowiedzi) | |
| — są przeze mnie pozostawiane do wypełnienia osobie ankietowanej | 1 |
| — są wypełniane przeze mnie w trakcie wywiadu | 2 |
| — są wypełniane przez osobę ankietowaną w mojej obecności | 3 |
| — są wypełniane inaczej (wpisać, jak) | |
| 10. Z kim najczęściej przeprowadza Pan(i) wywiady? (Prosimy otoczyć kółkami numery właściwych odpowiedzi) | |
| — ze współpracownikami w miejscu pracy | 1 |
| — ze znajomymi i przyjaciółmi | 2 |

Numery
odpowiedzi

— z ludźmi napotkanymi przypadkowo w miejscach publicznych (np. kino, kawiarnia, poczekalnia dworcowa, park itp.)	3
— z sąsiadami	4
— z członkami rodziny	5
— z innymi osobami (wpisać, z jakimi)	
11. Czym kieruje się Pan(i) przy doborze osoby ankietowanej? (Prosimy otoczyć kółkami numery właściwych odpowiedzi)	
— tym, że posiada radioodbiornik	1
— tym, że jest zorientowana w sprawach będących tematem ankiety	2
— tym, że słucha radia	3
— tym, że jest wyrobiona intelektualnie	4
— tym, że jest zapalonym radiosłuchaczem	5
— tym, że (wpisać inne kryteria)	
12. Czy zdarzają się Panu(i) wypadki odmowy udzielenia wywiadu? (Prosimy otoczyć kółkiem numer właściwej odpowiedzi)	
Nie	1
Tak	2
— jeżeli tak, to jak są motywowane? (Prosimy wpisać)	
13. Czy może Pan(i) przeprowadzać wywiady z telewidzami o programie telewizyjnym? (Prosimy otoczyć kółkiem numer właściwej odpowiedzi)	
Nie	1
Tak	2
14. Czy pracuje Pan(i) społecznie? (Prosimy otoczyć kółkiem numer właściwej odpowiedzi)	
Nie	1
Tak	2
— jeżeli tak, to w jaki sposób? (Prosimy wpisać)	
15. Jakie są Pana(i) zamiłowania, umiłowania (hobby)? (Prosimy wpisać)	
16. Jaki zawód cieszy się Pana(i) największym poważaniem? (Wpisać)	

NIZEJ PROSIMY WPISAC WSZELKIE UWAGI, POSTULATY I ZYCZENIA
ZWIĄZANE Z NASZĄ WSPÓŁPRACĄ

.....
.....
.....

Ewa Jesionowska

CZYNNIKI POWODUJĄCE TENDENCYJNOŚĆ W PRÓBIE UDZIAŁOWEJ UZYSKANEJ POPRZEC ANKIETERÓW SPOŁECZNYCH

Jednym z kluczowych zagadnień metodologicznych w badaniach polegających na uzyskiwaniu wypowiedzi od badanych zbiorowości jest problem nie kontrolowanych przez badacza wpływów na treść tych wypowiedzi. Tak więc zwraca się zwłaszcza uwagę na to, że źródłem takich wpływów jest osoba przeprowadzającego wywiad. Wchodzą tu w grę takie nieuchwytnie czynniki, jak sposób zachowania, intonacja zawarta w głosie, skojarzenia i wyobrażenia, jakie wzbudza u respondenta ankieter.

Wszystkie te czynniki stanowią części składowe jakiejś ogólnej sugestii społecznej czy nacisku społecznego, który powoduje, że wypowiedzi badanych osób odchylać się mogą w jakimś kierunku, i to nieraz w kierunku niezgodnym z rzeczywistością, jakiej dotyczą badania. W związku z tym niektórzy badacze stawiają tezę, że lepszą techniką jest ankieta wypełniana przez samego respondenta niż wywiad z kwestionariuszem. Opinię taką wygłasza np. S. Ossowski w pracy *O osobliwościach nauk społecznych*. Jednakże granica stosowalności ankiety wypełnianej jest dość wąska, gdyż wymaga ona od respondenta umiejętności wyrażenia myśli na piśmie, orientowania się w formie kwestionariusza itp. Zresztą ankieta wypełniana ma swe specyficzne wady i trudności. Sugestia społeczna wywiadu z kwestionariuszem, o jakiej była mowa wyżej, jest czymś innym niż sugestia semantyczna, występująca wtedy, gdy językowe sformułowania pytań faworyzują raczej tę niż inną wypowiedź.